

HEDİYYETÜ'L-İRFÂN DER-ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN VE ESERİN ŞERH YÖNTEMİ¹

Ersin DURMUŞ²

ÖZET

Mehmed Şâkir Efendi tarafından (1764-1836) kaleme alınan Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân, Abdurrahmân Molla Câmî'nin (1414-1492) Bahâristân adlı klasik eserinin şerhidir. Bu eser, Osmanlı sahasında klasik şerh anlayışıyla yazılmıştır. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başları dil özellikleri ve söz varlığını yansıtan eser 1794 yılında tamamlanmış ve 1836 yılında basılmıştır. Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân, Mehmed Şâkir Efendi'nin çok yönlü kişiliğini ve ilmî derinliğini yansıtan hacimli bir eserdir. Mehmed Şâkir Efendi, Bahâristân'ın yeterince anlaşılamadığını ve eski şârihlerin bu konuda yetersiz kaldığını düşündüğünden Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ı hazırlamıştır. Eserde dil ve edebiyatla alakalı zengin içerik yanında farklı sahalara dair bilgiler de bulunmaktadır. Mehmed Şâkir Efendi, şerhinde Farsça ve Arapça kaynak kelimeleri gramer ve semantik açısından tahlil etmiş; dil ve edebî sanatlar hakkında bilgiler vermiş; cümleleri anlam inceliklerine dikkat ederek tercüme etmiş; ayetler, hadisler ve şahsî yorumlarıyla şerh metnini zenginleştirmiştir. Bu çalışmada, Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân tanıtılmış ve Mehmed Şâkir Efendi'nin şerh yöntemine dair bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Bahâristân, Molla Câmî, Mehmed Şâkir

HEDİYYETÜ'L-İRFÂN DER-ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN AND METHOD OF COMMENTING

ABSTRACT

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân, which was written by Mehmed Şâkir Efendi (1764-1836), is a commentary of the classic of Abdurrahman Molla Câmî's (1414-1492) Bahâristân. This work written in classical commentary style on the Ottoman area. The end of the XVII. century and the beginning of the XIX. century The work, which reflects the language features and vocabulary was completed in 1794 and published in 1836. Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân is a tremendous work that reflects the multi-faceted personality and scientific depth of Mehmed Shakir Efendi. He prepared Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân because Bahâristân was not understood sufficiently and the old commentator thought that they were inadequate. There is rich content related to language and literature, as well as information on different terrains. Mehmed Şakir Efendi analyzed Persian and Arabic source words in terms of grammar and semantics, gave information about language and literary arts, translating the sentences with due attention to their meaning; verses, hadiths and personal comments enrich the text of the commentary. Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân was introduced in this work and was given information Mehmed Shâkir Efendi's on the method of commenting.

Key Words: Commentary, Bahâristân, Molla Câmî, Mehmed Şâkir

¹ Bu makale, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Mehmed Şakir Efendi, Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân (İnceleme-Metin)" adlı doktora tezinin 3. Bölümü özetlenerek üretilmiştir.

² Dr., TC. Cumhurbaşkanlığı, ersin.durmus@tccb.gov.tr.

GİRİŞ

Şerh metinleri, başta dinî ve edebî olmak üzere farklı alanlara ait eserleri ilgililerin istifadesine sunmak için daha anlaşılır hâle getirme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Türk edebiyatında ilk şerh örnekleri de İslami metinleri daha doğru anlama ve açıklama çalışmaları sonucunda doğmuştur. Bu bağlamda ilk şerh örneklerini tefsirler oluşturmaktadır. Aralarında farklar olmakla birlikte, bir metni açıklama esasına dayalı “hamiş, tevil, haşiye, beyan” gibi metinler de esasen birer şerh metnidir. Klasik ve edebî anlamda Türkçe şerh faaliyetleri ise, XV. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Bu faaliyetler neticesinde XVI. yüzyılda klasik şerh metinleri oluşmuştur. Türk edebiyatında XVII. XVIII. ve XIX. yüzyıllar şerh edebiyatı ürünleri açısından oldukça zengindir. Şerh faaliyetleri daha çok klasik eserleri açıklama maksadıyla yapılırken bu gayretler sonucu ortaya çıkan şerh metinleri de zamanla klasik eserler hâline gelmiştir. Kaynak eserlerin gerek metnini gerekse mesajlarını sonraki nesillere aktarma işlevini üstlenen şerh metinlerinden biri de XVIII. yüzyılın sonunda tamamlanıp XIX. yüzyılda basılan *Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* adlı eserdir.

1. HEDİYYETÜ'L-İRFÂN DER-ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN

Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın şârihi Mehmed Şâkir Efendi'dir. Mehmed Şâkir Efendi, aynı zamanda *Manzum Mesnevi-i Şerif Tercümesi* ve *Divan* sahibi olan Enderun kökenli bir devlet adamıdır. 1764-1836 yılları arasında yaşamıştır.³ *Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*, Fars şiirinin üstatlarından olan ve son büyük şairi kabul edilen Molla Câmî'nin (1414-1492) *Bahâristân* adlı eserinin şerhidir. Asıl adı *Ravzatü'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr* olan ve Sultan Hüseyin Baykara'ya (1438-1506) ithaf edilen *Bahâristân*, İslam coğrafyasında asırlarca büyük ilgi gören, edebî, ahlakî, dinî, tasavvufî, biyografik içerikli didaktik eserlerden biri olmuş ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. *Bahâristân*; mukaddime, sekiz ana bölüm ve hatime olmak üzere toplam on bölümden meydana gelmektedir. Her bir ana bölüm sekiz cennet bahçesinden bir bahçe (ravza) olarak tasarlanmıştır. Bölüm başlarında o kısımda ele alınacak konu zikredildikten sonra metin, ravzasına ve konusuna göre mütâyebe, hikmet, hikâyet, fâ'ide; nazım birimi ya da nazım şeklinden hareketle ise, “şi'r, ferd, mısra', beyt, kıt'a, mesnevî, gazel, rubâ'î” alt başlıklarıyla ele alınmaktadır. *Bahâristân*'ın metnine sadık kalınarak hazırlanan *Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* da kaynak metnin şekil özelliklerini harfiyen yansıtmaktadır.

İslam medeniyeti mahsullerinde usul olduğu üzere, besmeleyle başlayan eserde Arapça mensur/manzum hamdelerin ardından Farsça mensur/manzum salve kısmı yer almaktadır. Akabinde Çağatay Türkçesi ağırlıklı, dört halife ve sahabe-i kirâmî öven yine mensur/manzum bölüm yer almaktadır. Girizgâhta üç dili de ustaca kullanan şârih bu vesile ile başarılı bir tercüme ve şerh için gerekli olan dil bilgisine ve yabancı dillere olan hâkimiyetini göstermektedir. Bu durum klasik Türk edebiyatında bir gelenektir. Müellif, mütercim ya da şârihler girizgâh kısmında ilmî kifayetlerini işaret edercesine gerek dil gerekse muhteva yönünden derinleşebilirler.

³ Mehmed Şâkir Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kapsamlı bilgi için bk. Durmuş (2018).

Eserde, hamdele ve salvelenin ardından kaynak eser ve kaynak eserin müellifi hakkında övgü dolu cümlelerle bilgi verilmekte, bu eserin ehemmiyetinden bahsedilmektedir (s. 3)⁴. Bu kısım, aynı zamanda şerhin nasıl ve neden yazıldığını da anlatır. Ardından Sultan III. Selim'e ithafen "Kasîde-i der-Medh-i Pâdişâh-ı İslâm" başlığıyla bir kaside yer almaktadır (s. 4). Kasidenin ardından şârih eserine "Hediyetü'l-İrfân der-Şerh-i Bahâristân" ismini verdiğini ifade eder (s. 4).

Kaynak metne sadık kalınarak eksiltme yapılmadan sekiz ana bölüm (ravza) üzerine inşa edilen şerh metni, yazma nüshalarda hâtimenin ardından gelen tezyîl bölümüyle tamamlanmıştır. Şârih hâtime bölümünde, Molla Câmî'nin kaynak metne tarih düşürdüğü beytin şerhinde yaptığı hesaplamaya ek olarak, kendi eserini tamamladığı tarihi de ifade eder:

Kalemin bu nâmeden tek ü pûyu bir vakitte âhir oldu ki hicret te'rîhi dokuz yüz olur. Eger sekiz ziyâde edersen sekiz çıktığı sûrette te'rîh-i itmâm-ı Bahâristân, sekiz yüz doksan iki olur. Ve mütercim-i hakîrin itmâmı ile beyni, üç yüz on yedi olmuş olur (s. 604).⁵

Tezyîl bölümü, şârihin mensur ve manzum olarak kaleme aldığı bölümdür. Tezyîl bölümünde şârih, hâtimedeki mensur tarih düşürme hesabına ek olarak manzum olarak da tarih düşürülmüştür (s.605). Matbu metne yazma nüshalardan farklı olarak hâtime ve tezyîlden sonra Molla Câmî'nin hayatı ve eserlerini anlatan bir bölüm ile itmâm duaları eklenmiştir. 1794 yılında tamamlanan ve Sultan III. Selim'e ithaf edildiği dibacesinden anlaşılan eser, h.1252/m.1836 senesinde tab edilmiştir.

Bahâristân'da ünlü mutasavvıfların söz ve davranışlarından cömert kişilerin hâllerine; idarecilere nasihatlerden nükteli kıssalara; aşk ve âşıkların hâllerinden şairler ve şiirlerine kadar geniş bir konu ağı göze çarpar. Bu bakımdan oldukça zengin olan kaynak metin şârih Mehmed Şâkir Efendi'nin ilmî kifayeti ve başarılı şerhi ile daha şümüllü bir hâle gelmiştir. *Hediyetü'l-İrfân der-Şerh-i Bahâristân*, Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre, en mükemmel *Bahâristân* şerhidir ve cidden kıymetli bir eserdir (Babuşcu 2014: 222).

Klasik Türk edebiyatında telif, tercüme ya da şerh olsun bir eserin yazılış sebebini belirtmek gelenektir. Bu bağlamda eser yazılması gerektiğine dair rüya görme, dostların ya da büyüklerin isteğini kıramama, söz konusu alandaki çalışmaları yetersiz görme, eserin önemine binaen onu tanıtmaya isteği gibi sebepler öne sürülür. Mehmed Şâkir Efendi de *Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın yeterince anlaşılmadığından ve eski şârihlerin bu konuda yetersiz kaldıklarından dem vurarak (s.3) dostlarının ısrarı üzere (s.604) bu işe giriştiğini ifade eder.

Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başları dil özellikleri ile söz varlığını yansıtmaktadır. Gerek kaynak metindeki Farsça/Arapça parçalar gerekse şârihin şerh esnasında eklediği

⁴ Bu çalışmada içeriğe dair yapılan göndermelerde, matbu metnin sayfa numaraları esas alınmış ve göndermeler parantez içinde sayfa numarası verilerek ifade edilmiştir. Benzer durumlarda künye bilgisi tekraren verilmemiştir. Matbu metin için bk. Mehmed Şâkir Efendi (1836).

⁵ 892+317=h.1209=m.1794/1795.

Farsça/Arapça parçalar, şerhin söz varlığının Arapça-Farsça-Türkçe temeli üzerinde şekillenmesini sağlamıştır. Kaynak metin her ne kadar Farsçadan Türkçeye tercüme üzerine kurulmuşsa da Arapçanın Farsça üzerindeki etkisi, Farsçadaki Arapça asıllı kelime sayısı, Arapça asıllı mastarların Farsçadaki yaygın kullanımı gibi sebepler şerhte Arapça asıllı kelimelerin de önemli bir yer tutmasına neden olmuştur.

Oldukça hacimli olan şerh metnindeki Türkçe söz varlığı da gayet zengindir. Metinde Türkçe söz varlığını oluşturan kelimeleri üç kategoride ele almak mümkündür. Birincisi günümüzde yaşayan kelimelerdir. İkincisi, günümüz yazı dilinde ya da konuşma dilinde değişikliğe uğramış ya da kullanımdan kalkmış arkaik kelimelerdir. Üçüncüsü ise, Türkçeleşmiş söz varlığını gösteren kelimelerdir. Söz konusu kelimeler, Arapça ve Farsça asıllı olmalarına rağmen, o kadar Türkçeleşmiştir ki şârih, bu kelimeleri herkesçe malum olduğu için açıklama ihtiyacı duymamış ve “malumdur, maruftur” demekle yetinmiştir. Bu kelimeler, Türkçeleşmiş söz varlığını göstermekle birlikte 223 sene önce⁶ herkesçe malum olduğu için açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan kelimelerin günümüzde de yaşadığını hatta büyük çoğunluğunun yaygın olarak bilindiğini ve kullanıldığını da göstermesi açısından önemli bir veri teşkil etmektedir.

Kaynaklarda klasik edebiyat bilgisi kapsamında değerlendirilen gerek biçim-ölçü-kafiye unsurlarının gerekse anlam bilgisi öğelerinin metinde teorik ve pratik manada geniş yer aldığı görülmektedir. Nitekim şârihin kapsamlı bir klasik edebiyat bilgisine sahip olduğu eserinden anlaşılmaktadır. Şârih bu bilgi birikimini şerhinde gerek mensur gerek manzum kısımlarda başarılı bir şekilde kullanarak pratik olarak da göstermektedir.

1.1. HEDİYETÜ'L-İRFÂN DER-ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN NÜSHALARI⁷

1) İBB. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları K.000819, (385 vr. / 17 satır, nestalik-nesih): Baş tarafına yanlışlıkla rika hatla “*Şem’î Efendindir*” notu düşülen nüshada istinsah kaydı olmadığı, yer yer metin bütünlüğünün bozulduğu ancak şerhlerde eleştiri açısından bakıldığında derkenarda, önemli sayılabilecek “*redd-i Şem’î, ‘alâ kavli Sûdî, ‘alâ kavli cumhûr*” gibi bazı notlar içerdiği görülmektedir.

2) Millî Kütüphane, 50 Ür 361, (Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonundan), (455 vr. / 19 satır, nesih): İstinsah kaydı bulunmayan nüshanın önemli eksiklerinin yanı sıra, İBB. Atatürk Kitaplığı nüshasından kopyalandığı anlaşılmaktadır.

3) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2770, (335 vr. / 23 satır, nestalik): Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan nüshanın ferağ kaydından h.1223-m.1808 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

⁶ 2018 senesi esas alınmıştır.

⁷ Tek baskısı olan eser Dârü't-tibâati'l-âmire’de h.1252m. 1836 yılında basılmıştır. Şahsî kütüphanemizde bulunan matbu *Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân’a*, eserin tespit edilen diğer nüshalarında bulunmayan, içindekiler şablonu ve şârihin tercüme-i hâli müzeyyeldir (Bk. Ek-1). Bu tercüme-i hâl, eserin diğer nüshalarında yoktur. Tercüme-i hâli, El-hâc Ahmed Lütfullah imzasıyla kaleme aldığı anlaşılan zatın vâkıf, Şeyh Ahmed Râşid en-Nakşibendî’nin kerîme-zâdesi olduğu ve eserin Şeyh Ahmed Râşid en-Nakşibendî tarafından kendisine ve nesline vakfedildiği anlaşılmaktadır (Bk. Ek-2).

2. HEDİYETÜ'L-İRFÂN DER-ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN'IN ŞERH YÖNTEMİ

Klasik şerh metinleri üzerine yapılan çalışmalarda “klasik Türk edebiyatı metinleri nasıl şerh edilmeli?” sorusuna cevap aramaktan ziyade, “Şerh metinleri hangi yöntemlerle kurulmuş ve bu metinler üzerinde hangi yöntemlerle çalışılmalı?” sorularına cevap aranmalıdır. Bu tarz eserler çalışma konusu olduğunda, yöntemi tayin eden unsurlardan en önemlisi bizatihi şerh metni olmaktadır.

Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın özellikle Arapça/Farsça kaynak metinler, Osmanlı Türkçesine aktarılırken kullanılan ve klasik hâle gelen şerh yöntemiyle hazırlandığını, bu bağlamda kaynak kelimelerin gramer ve semantik tahlilinden ifadenin mana inceliklerine uzanan bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Mehmed Şâkir Efendi, şerhinde yöneme dair bilgiler vermektedir. Eserin zor kısımlarını elden geldiğince açık ve öz bir şekilde çözdüğünü, Fars Dili ve Edebiyatı ile ilgili kaideleri anlattığını, beyit, rubai ve kıtaları şiir erbabı arasında kabul görmüş doğrulara göre izah ettiğini ifade etmektedir (s. 3). Bununla beraber şârih, klasik şerhlerde önemli bir yöntem olan, şârihlerin şahsî yorumlar ile kendi tecrübelerini metne yansıtmasını geleneğini de devam ettirmiştir.

Şârih, herkes tarafından bilindiğini düşündüğü ifadelerde ya da konu dışına taşmamak ve sözü uzatmamak adına “ma'rûf, meşhûr, erbâbının ma'lûmu, mâ-nahnü fihimizden hâricdir, isteyen mahalline mürâca'at etsin, tafsilî şuradadır, zikre hâcet yok, mâ-ba'dı makûl kavldir, tafsilâ hâcet yoktur ...” gibi ifadelerle yetinmiştir. Yeri geldiğinde izah etmeyi düşündüğü ifadeleri ise, “inşâallâh mahalleri geldiğinde tadrîc ile beyân olunur, aşağıda gelecek, yakında zikri gelir ” cümleleri ile ifade etmiştir. Daha önce değindiği ifadelerin bazılarını, önemine binaen, mükerreren beyan olduğunu da ifade ederek tekrar tekrar izah etmiş bir kısmında ise, “beyân olundu, mükerreren beyân olundu, mukaddemen beyân olundu, defâ'atle beyân olundu ânifen beyan olundu, ânifen mürûr eyledi, bâlâda zikr olunduğu vech üzere, sâbık gibi, sâbıkan zikr eyledik, kerrâtla mürûr eyledi,” gibi ifadelerle tekrara düşmemiş; gerekli gördüğü durumlarda başka eserlere atıfta bulunmuş ya da metin içi göndermeler yapmıştır. Tam olarak metni anlayamadığı ya da şerhte yetersiz olduğunu düşündüğünde ki bu durumun örneği yok denecek kadar azdır bu konudaki aczini itiraf etmiştir. Kaynak metnin manasında birden fazla ihtimal olması durumunda ise, tercihi okuyucuya bırakmıştır.

Şârih, şerh boyunca önemli addettiği açıklamaların ardından “Fefhem, Fete'emm, Fehfaz, Tedebber, Te'emm, Tefattan, Tezekker” gibi emir kipleriyle meseleye ayrıca dikkat çekerken gerekli yerlerde şerhi Arapça ya da Türkçe dua, iltica, temenni, tembih cümleleriyle tezyin etmiştir.

Şerhte soru cevap yöntemini de başarıyla kullanan Mehmed Şâkir Efendi, okuyucunun aklına takılma ihtimali bulunan soruları dillendirerek cevabını da kendisi vermiştir. Şârih, mensur olarak şerh ettiği kısımları kendine ait Türkçe ve Farsça manzumelerle de destekleyerek şerh metnini zenginleştirmiştir.

Bir metni açıklama esası üzerine kurulan şerh metinleri için gerekli yöntemlerden biri de bir olayı ya da konuyu veciz bir şekilde ifade etmektir. *Hediyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân*'da da bu işlevi yerine getiren atasözleri ve deyimler kullanılmıştır.

Bu genel şerh çerçevesinin yanı sıra, önemli şahıs ve yer isimleri, bilinmesi gereken terimler, tarihî olaylar, kıssalar, gerekli açıklama ve göndermelerin de sıklıkla yapılması suretiyle iyiden iyiye derinleşen şerh metni, akademik bakış açısıyla yeni inceleme başlıkları açma adına da kolaylık sağlamıştır.

Şârihin, kaynak metnin şerhini genelde altı aşamada gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu altı aşama ya da altı şerh bölümü şöyle ifade edilebilir:

1. Kaynak metnin verilmesi.
2. Kelimelerin tahlili ve açıklanması.
3. Ek bilgi-eleştiri- gönderme kısmı.
4. Kaynak metnin tercümesi (Mahsul bölümü).
5. Kaynak metnin şerhi ve çıkarım (Hâsıl bölümü).
6. Kaynak metnin manzum olduğu durumlarda aruz bilgileri.

Şerhin tamamında bu aşamaların sırasıyla ve eksiksiz yer aldığı söylenemez. Bazı durumlarda metnin tercümesi ve şerhi birlikte verilmiş; bazen bir bölüm teşkil eden eleştiri, gönderme ve ek bilgiler ise, farklı bölümlere dağıtılmıştır. Bu yönüyle şerhin bölümleri her zaman birbirinden kesin hatlarla ayrılmamaktadır.

Üç dilin kelime hazinesine vakıf olan şârihin kaynak kelimelerin manasını verirken Türkçe, Arapça, Farsça asıllı sözcükleri kullanmak suretiyle vücuda getirdiği şerh yöntemi, çok sayıdaki Farsça-Türkçe izah örneği dışında Arapça-Türkçe, Farsça-Arapça, Arapça-Farsça, Farsça-Farsça, Arapça-Arapça örgüsüyle örnekler sunmaktadır:

Üçlü Örnekler:

Ör: *'Arûs, beyne'n-nikâh ve'z-zifâf geline ve güyegüye derler* (s. 21).

Ör: *Her kucâ, her nereye demektir, eyne ma'nâsına* (s. 119).

Ör: *Çûn, nice demektir, keyfe ma'nâsına* (s. 563).

Arapça-Türkçe:

Ör: *Gilâf, kın ma'nâsınadır* (s. 126).

Ör: *Zimâm, zânın kesriyle yular ve dizgin ma'nâsınadır* (s. 164).

Ör: *Gassâk, irin ma'nâsınadır* (s. 431).

Farsça-Arapça:

Ör: *Heme, cümle demektir* (s. 57).

Ör: *Gümân*, kâf-ı 'Acemin zammıyla zann ma'nâsınadır (s. 58).

Ör: *Bîm*, havf ma'nâsınadır (s. 61).

Arapça-Farsça:

Ör: *Cüz*, pârçe demektir (s. 20)

Ör: *Hevâ*, ârzû ma'nâsınadır (s. 281).

Ör: *Sarîh*, âşkâre ma'nâsınadır (s. 507).

Farsça-Farsça:

Ör: *Şebnem*, jâle ma'nâsına (s. 29).

Ör: *Pâre*, parça [pârçe] demektir (s. 47).

Ör: *Pey*, pes ma'nâsına (s. 154).

Arapça-Arapça:

Ör: *Fâka*, fakr demektir (s. 255).

Ör: *Hüccet*, delîl ma'nâsınadır (s. 284).

Ör: *Menkasat*, noksân ve kusûr ma'nâsınadır (s. 384).

Büyük oranda Farsça ve yer yer Arapça kaleme alınmış bir eser olan *Bahâristân*'ın Türkçe bilenler için "Türkçe" şerh edilirken tek bir kaynak kelimenin Türkçe-Farsça-Arapça asıllı sözcüklerle izah edilmesi, ortak İslam kültür ve medeniyet havzasını işaret etmesinin yanı sıra bu medeniyetin ortak söz varlığını göstermesi açısından da önemlidir.

Mehmed Şâkir Efendi, kelimelerin tahlili ve açıklanması aşamasında çoğu Farsça, yer yer Arapça olan kaynak ifadelerin aslını verdikten sonra kelimeleri gramatikal açıdan incelemiş; kelimelerin manalarını, kullanım alanlarını, gerektiğinde kelimeyle kastedilen asıl manaları zikretmiştir. Metnin en hacimli kısmı da bu bölüm olmuştur.

Şârihin kelimelerle ilgili açıklamalar yaparken kullandığı yöntemler dikkate şayandır:

Kaynak kelimeyi sözlük manasıyla açıklama: Nezdîk, yakın demektir (s. 85).

Kaynak ifadeyi istimal manasıyla açıklama: Der-kârest, bi-hasebi'l-lüga iştedit demektir ammâ isti'mâlde işe yarar demek olur. (s. 186).

Kaynak kelimenin lügat ve istimal manalarını verdikten sonra metindeki manasını gerekçesiyle birlikte açıklama: Cân, bi-hasebi'l-lüga rûh-ı hayvâniyyeye derler. Rûh-ı insâniyyeye revân derler. Bunda mahbûb ma'nâsınadır. Ya'nî Hakk celle ve 'alâ'dır. Kemâl-i mertebe-i rûha insânın muhabbeti olduğu ecilden pek sevdiği mahbûba cân itlâk olunur mecâzen (s. 62).

Kaynak ifadelerdeki deyimleri, hedef dildeki deyim ile karşılama: Bî-ser ü pâ, edânî ma'nâsına; Türkçe ipsiz dedikleri (s. 341).

Kaynak fiillerin köklerini ve varsa köklerle ilgili ihtilafı belirtme: Bâyed, fi'l-i muzâri', gâ'ib, bâyiden'de ya bâyesten'den. Zîrâ tânin mâ-kabli sîn olsa ahvâl-i selâsesinden sîni hazf kabîlindedir; gerektir demektir (s. 187).

Kaynak kelimeyi benzeri, müvâzini ya da müradifiyle açıklama: Te'essüf, vezn ve ma'nâda telehhûf gibidir (s. 14) Şerhâ'yı, hayrhâ'ya kıyas eyle. (s. 104)

Kaynak kelimeyi zıddıyla açıklama: Taht, zıdd-ı fevktir, alt ma'nâsına; Fârsî'de zîr derler (s. 25).

Kaynak kelimeyi birden fazla kelime ile açıklama: Mihnet, gam ve gussa ve şiddet ve ıztırâb demektir (s. 107-108).

Kaynak kelimeyi cümle ile açıklama: Nükte, zımında nice fevâ'idi müstemile olan kelâma derler (s. 133).

Kaynak kelimeyi, Türkçe-Farsça-Arapça asıllı sözcüklerle üçü bir arada açıklama: Kayd, bağ demektir, bend ma'nâsına (s. 335).

Kaynak kelimenin Türkçede yaygın olarak bilinmesi durumlarında kelimenin manasını atlama ve ek gelmişe gelen ekin görevini açıklama: Zamânî: Yâ, harf-i vahdet (s. 260).

Kaynak çoğul kelimeyi tekiliyle açıklama: Enfâs, nefesin cem'idir (s. 16).

Kaynak kelime birleşikse oluşumu hakkında bilgi verme: Âsmân-kadr, mürekkebdır (s. 23); Kîn, ki î'n'den muhaffeftir (s. 151); Rûşen-hâtir, terkîb-i mezcî kabilindedir (s. 169).

Kaynak fiilleri zaman ve şahıslarıyla açıklama: Revem, fi'l-i muzâri', mütেকellim vahde; giderim demektir (s. 59).

Kaynak kelimeleri kalıbı ile açıklama: Teşhîz, tef'îl bâbindan masdardır, keskin etmek ma'nâsındır (s. 16); Müsellem, tef'îl bâbindan ism-i mef'ûldür; teslîm olunmuş demektir (s. 106).

Kaynak kelimeleri mana vermeksizin cümledeki göreviyle/türüyle açıklama: Key, edât-ı istifhâm (s. 154); Ki, harf-i râbıt-ı sıfat (s. 155).

Kaynak kelimeyi doğru okuma ve karışıklığı engellemek adına harekesiyle açıklama: Mülk, mîmin zammıyla saltanat ma'nâsına (s. 186).

Kaynak kelimenin hangi dilden geldiğini ifade etme: Ve lafz-ı İskender, Yunânîdir ki Aleksandria'dan muhaffeftir; pâdişâhlar pâdişâhı demektir (s. 125).

Kelimeyi şerh ederken manadaki ince ayrımlara dikkat çekme: Bisyâr, çok demektir; ziyâde ma'nâsına diyen, ziyâde hatâ eylemiş (s. 192).

Hediyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân'ın şerh yönteminde dikkat çeken bir unsur da eleştirilerdir. Türk Şerh Edebiyatı'na mensup bazı şerh metinlerinde çoğu reddiye olmakla birlikte, bugünkü anlamda yapıcı edebî

eleştiriler bulmak da mümkündür.⁸ Bu yönüyle bakıldığında, şerh metinlerinin sadece açıklama esasına dayalı metinler olmadığı, eski şârih ve mütercimleri aşma iddiasındaki kalemlerin, onlara da göndermeler yaparak bugünkü anlamda akademik bir çaba harcadıkları görülmektedir.

Mehmed Şâkir Efendi'nin yaptığı eleştirilerin tamamına yakını ise, dil bilgisi ve buna bağlı olarak manayı tam anlayamama ile ilgilidir. Bu eleştirilerin yöneltildiği dört isim vardır ve dördü de şârihtir. Bu isimler: Şem'î (ö. 1011/1602-1603 [?]), Lâmi'î (ö. 938/1532), Sürûrî (ö. 969/1562) ve Sûdî'dir (ö. 1008/1599-1600). *Bahâristân*'ın ve şerhlerinin farklı nüshalarını, çalışması boyunca elinden düşürmediği anlaşılan ve yer yer bu nüshalara da gönderme yapan şârih, *Bahâristân* şârihi olarak sadece Şem'î'yi eleştirmektedir. Mehmed Şâkir Efendi'nin, isim vermeden ya da sadece "şârih" olarak zikredip eleştirdiği isim yine Şem'î ve onun *Şerh-i Bahâristân*'ıdır. Metinde ciddi bir hacim tutan eleştirilerin tamamına yakınının Şem'î'ye yönelik olduğu söylenebilir. Eleştirilen ikinci isim ise, *Bahâristân* dibacesini de şerh eden ancak metinde *Nefahâtü'l-üns* mütercimi olarak zikredilen Lâmi'î'dir. Lâmi'î, mensur bir parçayı manzum zannettiği için sadece bir yerde eleştirilmektedir (s. 49). Şârih, *Gülistân* şârihi Sürûrî'ye de tek yerde, onun bir kelimeye verdiği manayı anlayamadığını ifade ederek üstü kapalı bir eleştiride bulunmaktadır (s.542). Metinde adı geçen şârihlerden Sûdî Bosnevî'ye ise, diğer şârihlerin aksine ayrı bir değer verildiği ve ona dönük altı eleştirinin de tenkitten ziyade, olumlu eleştiriler olduğu görülmektedir (s.5/6/34/54/83/84/120). Sûdî, Mehmed Şâkir Efendi'nin örnek aldığı şârihtir.

Şerh yöntemini belirleme açısından aruz kısımları da dikkate değerdir. Şârih, kaynak metnin manzum kısımlarının tercüme ve şerhinden sonra "Arûz" başlığı altında aruz kalıbını ve ilgili aruz bahrinin incelikleri ifade etmiştir. Aruzla ilgili bu bölümlerde bazen şârih derli toplu kitabî bilgiler vermiş bazen de usulü olduğu üzere, yeri geldikçe verdiği ek bilgilerle şerhi aruz bilgisi açısından zenginleştirmiştir. Bu bağlamda şerh metninin birçok yerine dağılmış aruz terimleri bulmak da mümkündür. Şârihin kaynak metnin şerhi ile yetinmeyerek manzum parçaların veznini bulması ve ilgili vezne dair detaylı bilgiler vermesi şerh yöntemi açısından dikkate şayandır. Aruz şerhi olarak nitelendirilebilecek bu kısımlar aynı zamanda ders kitabı mahiyetinde öğretici metinlerdir. Bu şerh yöntemini manzum sözlük şerhlerinde de görmek mümkündür.

Dil ve dil bilgisi öğretim odaklı klasik şerhlerdeki yöntemle yetinmeyen şârih kaynak kelimelerin gramer ve semantik tahlilinin ardından fesâhat ve belâgata dikkat çekerek dil ve edebî sanatlar hakkında bilgiler vermiştir. Bu yönüyle, *Hediyeü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân* edebî sanatların tespit ve izahı açısından önemli bir şerh metnidir.

⁸ Türk Şerh Edebiyatı'nda reddiye geleneği için bk. Yılmaz (2011).

SONUÇ

Hediyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân, her şeyden önce *Bahâristân* gibi bir klasik eserin şerhi olması yönüyle kıymetlidir. Bununla birlikte zengin içeriği ve başarılı şerh yöntemiyle de eserin tam manasıyla bir klasik şerh metni olduğu söylenebilir.

Hediyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân'daki verilerden hareketle bu tarz şerh metnlerinin eski eserlerin açıklanmasından ibaret ve ilmin gelişemediği dönemlerde revaç bulmuş eserler olmadıkları, bilakis yazıldıkları döneme dair dinî, edebî, tarihî, coğrafi, kültürel vs. birçok yeni bilgiyi havi, yer yer bugünkü manada akademik özellikler taşıyan öğretici metinler olduğunu söylemek mümkündür.

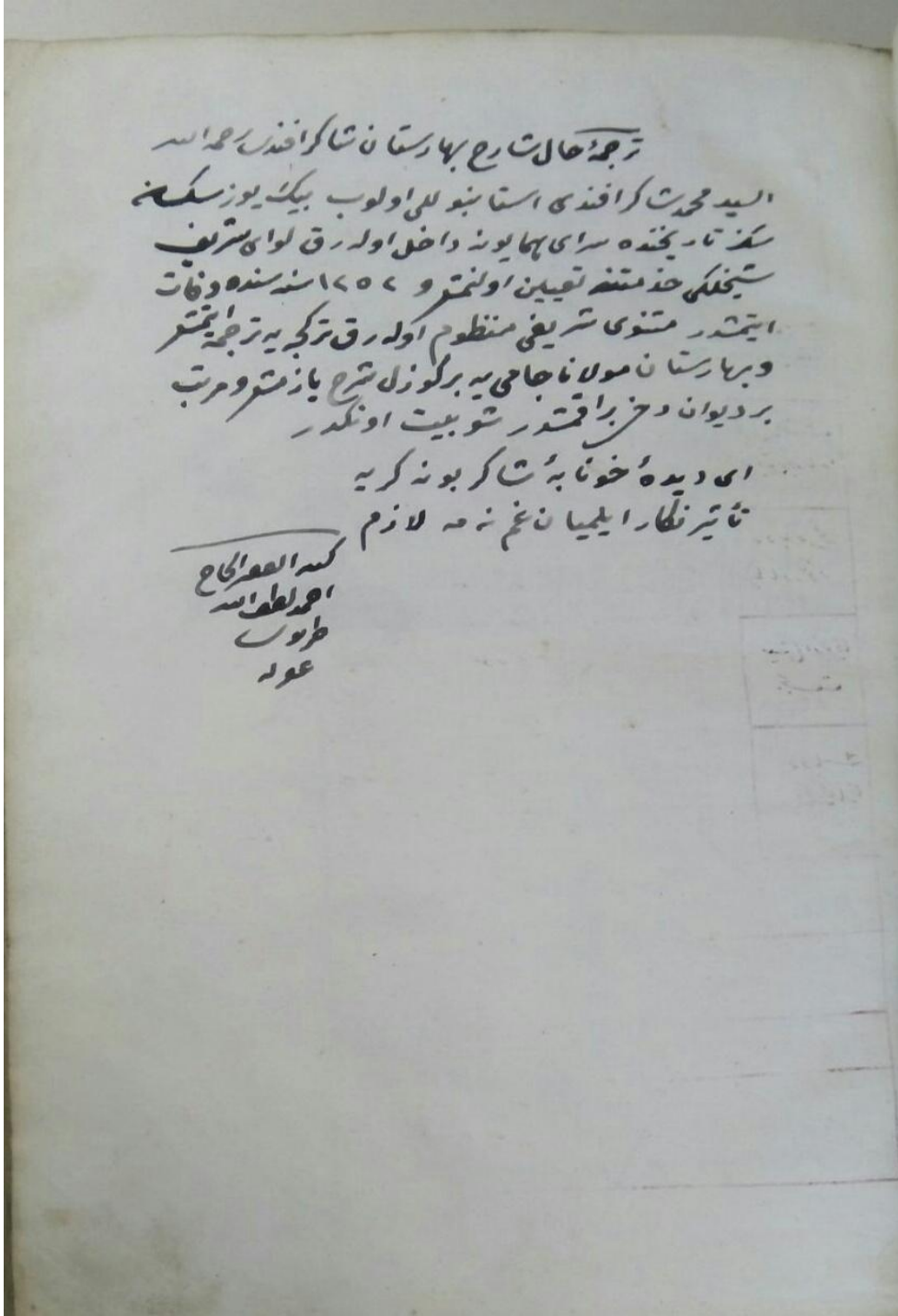
Mehmed Şâkir Efendi'nin kaynak kelimelere iki asır önce verdiği öz Türkçe karşılıkların bir kısmı bugün dahi kullanımı önerilen ve zaman zaman tartışmalara konu olarak güncelliğini devam ettiren karşılıklardır. Şârihin kelimeleri anlamlandırırken kullandığı yöntemler dil ve kelime öğretimi yönüyle önemli olduğu kadar, sözlükbilim açısından da dikkate değerdir.

Günümüzde, "metin şerhi ve şerh metinleri" çalışmalarının verimliliği için gerekli olan bilgi ve birikime ek olarak, modern metotlardan da istifade etmek suretiyle, akademik disiplin ışığında bu alanda yeni çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

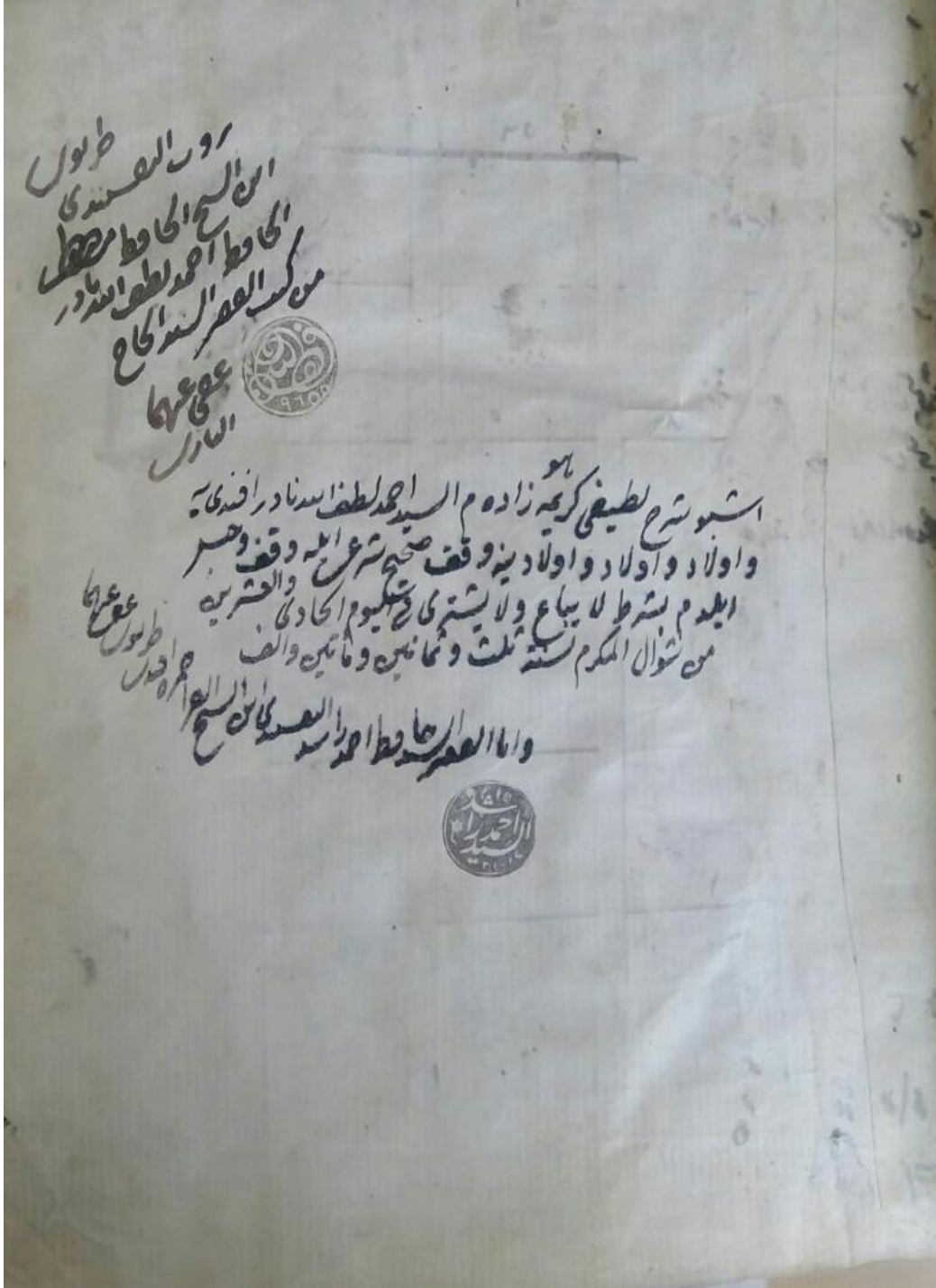
Türk dili ve edebiyatı çalışmalarına önemli katkılar sağlayacak olan İslam kültür ve medeniyet havzasına mensup söz konusu şerh metnlerinin, kaynak zenginliği açısından bir hazineye sahip olmanın avantajı kullanılarak gün ışığına çıkarılması, yeni nesillere bu hazineden istifade kapısını aralayacaktır.

Ek-1 Matbu Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'a müzeyyel tercüme-i hâl. (Şahsî kütüphane)

Ek-2 Matbu Hediyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'a müzeyyel vakfiye. (Şahsî kütüphane)

KAYNAKLAR

Babuşcu, Semâ (hzl.). (2014). *Tâhirü'l Mevlevî'den Şukûfe-i Baharistan*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Durmuş, Ersin (2018). *Mehmed Şakir Efendi, Hediyyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Mehmed Şâkir Efendi (1836). *Hediyyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân*. İstanbul: Dârü't-Tibâatî'l-Âmire.

Mehmed Şâkir Efendi *Hediyyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân*. İBB. Atatürk Kitaplığı. Belediye Yazmaları: K.000819.

Mehmed Şâkir Efendi *Hediyyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân*. Millî Kütüphane. Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonundan. 50 Ür 361.

Mehmed Şâkir Efendi *Hediyyetü'l-İrfân Der-Serh-i Bahâristân*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi, 2770.

Yılmaz, Ozan (2011). "Bir Münekkit Var Şarihten İçeri, Türk Şerh Edebiyatı'nda "Reddiye" Geleneği ve Sudî-i Bosnevî Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7: 107-154.

